

Szarvas Melinda

MLAKA, SZABADKA ELTŰNT FOLYÓJA

A vajdasági irodalom egyik legismertebb – és talán nem túlzás: tudatosan felvett és kidolgozott – vonása vízközelsége. Elsősorban a tenger, az Adria vált motívummá, amely a jugoszláviai magyar irodalom keretein belül a magyarországitól különböző kulturális közeget is jelentette. Tolnai Ottó különbségtétele szerint „a vajdasági magyar író abban különbözik az anyaországitól, hogy van tengere”.¹ A tengerparttal ténylegesen rendelkező Jugoszlávia esetében ez nemcsak irodalmi szempontból lehetett igaz, a tengert mint irodalmi képet értve, de földrajzi tény is volt. Tolnai kijelentése érdekes módon azután is érvényes maradt, miután az utóbb említett körülmény az ország széthullásával megszűnt, vagyis miután a jugoszláviai Vajdaság is elveszítette tengerét. Sőt Bányai János meglátása szerint korábban „a tenger még nem is volt metafora, mert a valóságban is létezett, [...] egészen egyszerűen [helyszín] volt”.² Érdekes módon a vajdasági irodalom kontextusában a vízközelség, a tenger rendkívül sokoldalú motívuma mellett a szárazság, a por, a víz hiánya is legalább annyira jellemző és legalább annyira gazdagon kifejtett. Mindez pedig nem is annyira a teljes irodalmi közegre, inkább egy konkrét városra vonatkoztatva vált – leginkább talán Kosztolányi Dezsőnek köszönhetően – közismert jeggé.

„Szabadka: Kosztolányi, a zsinagóga, a barokkos városháza, a többnyelvűség.”³ Danilo Kišéhez egy fontos pontban igencsak hasonló a szintén szabadkai születésű Lovas Ildikó véleménye: „[h]a pedig azt mondom, hogy Szabadka [...], a második mondatom az, hogy Kosztolányi és Csáth”.⁴ Tolnai Ottóról monográfusa, Thomka Beáta írta, hogy a költő „[a]mint kissé jobban körülnéz Szabadka, Palics, a ludasi tó környékén, Kosztolányi Dezsőbe és unokaöccsébe, Csáth Gézába [...] botlik”.⁵ Túlzás nélkül állítható, hogy (születési helytől függetlenül is) a Szabadkáról való (irodalmi) tudásunkat alapjaiban Kosztolányi határozza meg. „Poros-boros Szabadkát” járja Esti Kornél az *Esti*

1 Tolnai-symposion, szerk. THOMKA Beáta, Kijarat, Budapest, 2004, 56.

2 BÁNYAI János, *Kijárat a regényre. Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára*, Híd 2006/1., 106.

3 Danilo Kiš jegyzeteiből idéz Boško KRSTIĆ, *Nyomozás a vadgesztenyék utcája ügyében: Szabadkai emlékek Danilo Kišről*, Üzenet 1998/3., 20.

4 „Csak kopogunk a köveken...” Berényi Emőke beszélgetése Lovas Ildikóval, Híd 2009/6., 82.

5 THOMKA Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram, Pozsony, 1994, 127.

Kornél rímei című költeményben, de hasonlóról olvashatunk a *Szegény kisgyermek panasza*i című kötet több versében is, és nem hagyhatók figyelmen kívül Kosztolányi úgynevezett „szabadkai regényei”, a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* sem. Az utóbb említett prózai művekben Kosztolányi nem nevezi nevén Szabadkát, az események helyszínéül Sárszeget teszi meg. „Sárszeg kis pont a térképen. Semmi nevezetessége sincs, csak egy zenedéje meg egy rossz közkönyvtára van, az emberek alig ismerik, megvetően emlegetik.”⁶ Fried István megállapítása szerint Sárszeg „kitüntetett helye a Kosztolányi-életműnek, olyan variánsaiban egyrészt a kisvárosi létnek és figuráinak sorstörténeteit különféle aspektusból szemlélteti, másfelől jelzi azt az archetipikus helyet, ahol – ha úgy tetszik – általánosítható sorstörténetek lejátszódnak”.⁷ Az egész életművet nézve látható, hogy Kosztolányi kevés alkotásában említi Szabadkát (akár Sárszegként is), ám amikor mégis, akkor többnyire ugyanazokkal a motívumokkal rajzolja meg, ami pedig sztereotípiák rögzüléséhez vezethet: a provincializmus, peremvidéki-ség helységeként értelmeződik, amely poros, száraz környezeti adottságai révén is elhanyagoltnak tűnik. Ez a fajta értelmezés a Kosztolányi által választott névben gyökerezik, az adott helyszínen játszódó események és ott élő szereplők jelleme legfeljebb csak tovább árnyalja ugyanezt. Ezt látszik bizonyítani az, hogy Sárszeg nevű települések valóban léteznek, s e név a valóban létező helységek neveként is ugyanazokat a jelentéseket hordozza, mint amelyek alapján Kosztolányi is megválasztotta városa alapmotívumait, úgymint *por*, *sár*, *tűző napfény*, *unalom*. Mindezzel együtt az irodalmi helynévadást vizsgáló J. Soltész Katalin Sárszeget az említett irodalmi kontextuson belül az írói fantázia termékének tekinti, dacára a ténylegesen létező, azonos nevű település létezésének.⁸

A Kosztolányi által ekként megalapozott sztereotípiát, a Szabadkáról-Sárszegről, tágabb perspektívából szemlélve: Bácskáról kialakult kép a kortárs vajdasági irodalom egyik alapvető, gyakran idézett toposzává vált, még a negatív konnotációkkal együtt is. Ugyanakkor a legújabbban kialakult irodalmi párbeszéddek épp ennek a minősítésnek a megváltoztatására törekcsenek. „Sárszeg mint a sáros, poros vidéki kisváros archetípusa sok szempontból a parlagiság, az elmaradottság, a bezárkózás

6 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Pacsirta*, Európa, Budapest, 2008, 53. A továbbiakban a regényből származó idézetek utáni oldalszámjelölés mindíg az itt megadott kiadásra vonatkozik.

7 FRIED István, „... hogy a sárkány ne szítáíjon.” *Aranysárkány-értelmezések az Aranysárkányban*, Tiszatáj 2004/9., 62.

8 J. SOLTÉSZ Katalin, *Az irodalmi helynévadás*, Magyar Nyelvőr 1958, 53.

jelképe is; jelentése mégsem szűkíthető-korlátozható erre a gúnyos-elmarasztaló aspektusra.”⁹ Szabadkához kötődő műveivel Kosztolányi alapot szolgáltat a kortárs vajdasági irodalom e városhoz kötődő alkotásai számára a térség képének, a város térképének újraírásához. Jelen írásban két, Szabadkához mind életrajzi értelemben, mind irodalmuk révén szorosan kötődő szerzőről lesz szó, Lovas Ildikőről, aki kiemelten Kosztolányival kíván párbeszédre lépni művei révén, és Boško Krstić-ről, aki pedig Szabadka múltját írja meg és kutatja irodalmi műveiben is, a város térképét is rendre újrakonstruálva.

A szabadkai író következőtösen irodalmi párbeszédre törekszik Kosztolányival. Amikor azt nyilatkozza, „[m]ást se csinállok, csak megpróbálom elmagyarázni – lehet, hogy éppen a Dezsőnek –, hogy ez a provinciális, »poros, boros, bús« Bácska más, mint amilyennek megírta”, magyarázatként is Kosztolányi egyik szabadkai regényének jelenetét említi: „[h]iszen ahogy Vajkayék mennek végig a főutcán, az maga a halál. Az ember depresszióba esik tőle azonnal, rögtön, örökre.”¹⁰ Lovas a 2000-ben megjelent *Meztelenül a történetben* című kisregényében még a Kosztolányi által kínált motívumokat vitte tovább. A *Pacsirtában* olvasható a városról, hogy „Sárszeg gyilkos pora, mely megtizedelte az itteni gyermekeket, s a felnőtteket korai halállal sújtotta.”¹¹ Lovas művében „porral betemetett lelkű” és a por miatt „sípoló tüdejű”¹² statiszták szerepelnek. Az eddigiek alapján talán joggal érezhető némi feszültség Szabadka irodalmi neve és a várost leíró jegyek között, egészen pontosan a *sár* és a *por* között. Valójában a kettő együtt egyszerre jellemzi a vajdasági várost is, s nem is csak azt. „A sár és por képzetét a Kosztolányi-opus és a teljes vajdasági magyar irodalom alakulástörténete (Szenteleky Kornél prózaírásától a kortárs vajdasági irodalomig) jelentésként értelmezi: egy irodalmi reprezentáció önreflexív metaforája.”¹³ Kosztolányi egy korábbi művében, az 1914-ben megjelent *Gőzfürdő* címűben Szabadka e kettős arculatát pontosan megmutatta:

Sárszeg nem haladt a koral. Gazzal fölvert, nyitott csatornáknban folydogált a szennylyé, ha esett, vékony pallón botorkáltak az em-

9 BENGI László, *Keretek költészet és valóság határán = Alsók a fény: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete*, szerk. BEDNANICS Gábor, Fiatal Írók Szövetsége – Ráció Kiadó, Budapest, 2010, 95.

10 „Csak kopogunk a köveken...”, 83.

11 KOSZTOLÁNYI, I. m., 37.

12 LOVAS Ildikó, *Meztelenül a történetben*, Forum, Újvidék, 2000.

13 BENCE Erika, *A nevelés és a fegyelmzés csődje. Kosztolányi Dezső: Az aranysárkány*, Képzés és gyakorlat 2014/1–2., 8.

berek az utca egyik járdájáról a másikra, és nyáron estefelé a legelőről hazatérő tehének porfelhőket kavartak, akár faluhelyeken. A fűszerkereskedés mellett a téglák közül pitypangok ütögették ki sárga fejüket. Lenn a város alatt szomorúan nyúlt el egy kis tó. Álmos víz csorgott a korhadt csónakokról, a partok mellett békanyál és sás tengett. A madár se járt erre.¹⁴

Lovas Ildikó és Boško Krstić egy-egy műve épp Szabadka eme másik földrajzi szegletére irányítja a figyelmet egy, a Kosztolányi által megírtnál jóval korábbi várostörténeti idő megidézésével, amely témaválasztás révén bemutatható Szabadka-kép már jócskán eltér a Kosztolányi megalapozta toposztól, s ezáltal merőben új képet fest a városról. Lovas Ildikó 2001-ben megjelent *Szeráfi történet* című novellájában és Boško Krstić *Vízöntő* című, magyarul ugyanabban az évben, eredeti kiadásban 2000-ben publikált kisregényében Szabadka eltűnt folyójáról ír. A két művet Varga István egy, a Krstić-műről írt elemzésében-kritikájában már egymás mellett említette egy rövid nyitóbekezdésben, de részletesebb elemzés még nem született a témában.

A folyó már másfél évszázada a föld alatt folyik. A Nagyposta utcájából az ő hullámain nyargaltak a gajsecok kenyeres puttonyokkal a hátukon: ha kiköptek fáradtságukban, az utca lefolyóin a föld alatt sutyorgó folyóba került nyáluk, száradó nyomai ekképpen lettek a vízfolyás emlékművei. [...] A város legkülönbözőbb pontjain csobogók, szökőkutak köpik-nyelik a vizet, a föld göröngyeiből égetett csempék őrzik cseppjeiket [...]: tudom, hogy a város föld alá került folyójának emlékművei.¹⁵

Lovas novellája a realista és a misztikus jegyek keveredésével ér el izgalmas hatást, utóbbiak az elbeszélő személyét, fizikumát jellemzik, előbbiek pedig épp a választott környezetet, Szabadkát teszik az olvasó számára beazonosíthatóvá. Az író, ahogy korábbi és azóta megjelent műveiben egyaránt, ebben a novellájában is a múlt felé fordul, ám a *Szeráfi történet* keretében a múlt nem egy történelmi hitelességgel felidézhető, rekonstruálható időt jelöl, hanem egy olyan régi időt, amelynek nyomai nem ismerhetők fel bárki számára. „[N]em szerettem volna,

14 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Gőzfürdő = Kosztolányi Dezső összes novellái*, szerk. Réz Pál, Osiris, Budapest, 2007, 383.

15 LOVAS Ildikó, *Szeráfi történet* = Uő., *Via del Corso*, Forum, Újvidék, 2001, 240.

hogy végképp rám ragadjon az elmúlt város iránt egyfolytában vágyakozó szövegíró szűk – rojtosodó selyem, rühes macska szőréhez hasonlatosan kopott bársony, likacsosan sárga rüssös – ruhája.”¹⁶ Lovas novellájában a város megkettőződik: az elbeszélés jelen idejében lakóhelyül szolgáló az írás, a szövegalkotáshoz elengedhetetlennek bizonyuló megfigyelés révén válik megőrizhetővé, ugyanakkor az egykor folyóval rendelkező már *elmúlt* városként említődik. Nemcsak ezen írói megoldás, de az irodalmi műfaj esetleges fikciós jellege miatt is adódik a kérdés: a novellában Szabadkaként azonosítható városnak *ténylegesen* volt folyója, vagy mindez Lovas írói fantáziájának a misztikus novella világába passzoló eleme?

A korábban már említett Varga István-esszében, amelyet szerzője elsősorban a Krstić-műről írt, a következő olvasható:

Elővesszük Szabadka térképét 1778-ból. Ezen látható, hogy az akkori város területén számos tószzerűség és vízer létezett, amelyek behálózták az utcákat, hogy aztán délkeleti irányban vigyék vizüket a Palicsi tóba. Előtte azonban egy áramlatba egyesültek, amelyet a térkép szerkesztője, C. L. Kovács mérnök a Mlaka névvel jelölt meg.¹⁷

Szabadkának tehát bő kétszáz évvel ezelőtt volt egy Mlaka nevű folyója. Emlékét – a történelmi idők felidéző irodalmi és térképészeti munkák mellett – ma már csak Szabadka egyik városrészének neve őrizi. A bácskai város honlapján az olvasható, Mlaka „városrész Szabadka déli részén, a Május 1-je utca mentén. Alacsony, vizes terület, valamikor lápos legelő, mocsár lehetett, később kertekké alakították. Rajta keresztül folyt egykor a Fok-patak, amely a Kelebiai-tó fölös vizeit a Nagyréten és a Jaszibarán keresztül a Kispalicsba vezette. A Mlaka a 18. század második felében települt be, amikor a szabadkaiak a kertek magasabban fekvő részein házakat emeltek.”¹⁸ Ugyanakkor Silák Mária várostörténeti esszéjében említi a város mai képét meghatározó folyót: „A város közepén egy patak folyt keresztül, a mai sugárút irányában haladt.”¹⁹ „A Mlaka már nincs meg, de a város rendje a régi maradt. A folyó eltűnt, mert a medrét éveken át szennyezték, és ennek

16 *Uo.*, 234.

17 VARGA István, *Regény az eltűnt folyóról*, zEtna.org, <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/69/vargai1.html>.

18 Online: <http://www.subotica.rs/index/page/id/1035/lg/hu/>.

19 SILÁK Mária, *Régi Szabadka, régi emlékek*, Horvátországi Magyarság 2012/10., 11.

következtében végül feltöltötték. De hiába akarják elfelejteni, a Mlaka mindig is része volt, és része is marad a város lényegének. A folyó eltűnt, de az emberek még mindig ugyanabban az irányban haladnak: árirányban és árral szemben” – ez már Boško Krstić *Vízöntő* című művében olvasható. A szerb szerző e tény, Szabadka egykori folyója köré szervezi művét, a Kosztolányi-féle poros Sárszeggel szemben alapvető ellenpólust szolgáltatva a vizsgálódó számára. Teszi mindezt úgy, hogy – amint az az iménti idézetből is kiténik – a kisregényből megismerhető események már abban a korban játszódnak, amikor a Mlaka a föld alá szorult és kiszáradt.

A *Vízöntő* szerzője egyik legizgalmasabb, legérdekesebb alkotása. Itt fontos talán megjegyezni, hogy a szerb íróról, aki a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiának is tagja, méltatlanul kevés magyar reflexió születik annak ellenére, hogy művei jelentős számban elérhetőek magyar nyelven is. A mű értelmezését a mai klímaválság kapcsán hallható információk is nagyban árnyalják, de ne szaladjunk ennyire előre. A megjelenés évében, 2001-ben a kisregény utószavát jegyző Beszédes István azt írta: „Boško Krstić regényének fantasztikus máza alatt mégis megfogható eseményekkel és ismert/ismerős helynevekkel találkozunk. A valóság e reminiscenciája olyan szunnyadó hangulatok felélesztésére alkalmas, amelyekről minden *aszályos* időt megélt, *kiszáradt* városban már lakott olvasónak lúdbörzik a háta. [...] A *Vízöntő* ugyanis a hiány regénye.”²⁰ Ahogy Lovas novellája kapcsán a misztikum színezte az amúgy realista jegyek által is meghatározott irodalmi világot, úgy Krstić műve kapcsán fantasztikus mázat említ Beszédes. Ezt leginkább a kisregény időszerkezete adhatja. Tudniillik az olvasó nem kap biztos támpontot arra vonatkozóan, mikor is játszódik a mű, mindössze annyit tudni, hogy a Mlaka már eltűnt. „Senki sem tudta bizonyosan, mikor és mily módon vette kezdetét az aszály. Az öregek még emlékeztek azokra az időkre, amikor a város utcáin patakok folydogáltak, medrük azonban azóta észrevétlenül kiszáradt, s azóta csak nagy ritkán telt meg esővízzel.”²¹

A kisregény időn kívüli dimenzióját épp az aszály már-már apokaliptikus leírása adja, s épp ez a műnek az a rétege, amelyet ma olvasva kimondottan aktuálisnak tesz a klímaválságról szóló híradások és információk áradata. Izgalmas feszültség érezhető a műben felidézett múlt, az aszály regénybeli jelene közti történelminek érzékeltetett időbeli

20 Boško KRSTIĆ, *Vízöntő*, Forum, Újvidék, 2001, 116.

21 *Uo.*, 11.

távolság és a mai olvasó jelenéhez való közelség között. Krstić művének főszereplője egy, a már csak alig-alig működő vendéglátásban dolgozó fiatalember, Jan Roman, aki úgy szeretné helyrebillenteni városa helyzetét és a benne lakók közérzetét, hogy felmondva addigi munkahelyén, felépíti és megnyitja az általa Vízöntő névre keresztelt kávézót. Meggyőződése szerint a kisvárost átok sújtja – az átkos környezetet jelképezheti az is, hogy a fiatalember, mielőtt új, saját vállalkozásába belekezdene, a Fekete Macska nevű vendéglőben dolgozott. Az átok megjelenését egy hatalmas éjszakai üvöltéshez köti a főhős, amelyet követően elapadtak a vizek és eltűnt a kék szín. „Kék. A kék nem szín. Az nem pusztán szín. Ebből van a legtöbb a világon: az ég és a tenger is kék. Azonban töltsd csak meg vízzel a tenyered, meglátod, nem is kék a színe. És a levegő sem kék, az is áttetsző, mint a víz. Kék szín nincs is. Az pusztán a képzeletünk szülte.”²² A *Vízöntő* kötet borítóján egy palicsi szörnyet, gorgót ábrázoló szobor képe található, amelynek száján lövés nyoma látható. Ezek a kerámiaszobrok (több is készült belőle) azúrkékek, ezek idéződnek fel a kisregény világában is, mint az üvöltést hallatató szörnyek másai. Boško Krstić egy másik műve is ehhez a témakörhöz kapcsolódik, *Az azúr őrzőinek legendája* a palicsi azúr kerámiaszobrok Pécsről induló és Németországon keresztül több ország kultúrkincsein át vezető történetét dokumentálja.

A *Vízöntő* világában büntetésként értett aszály első jeleivel Jan munkája révén szembesülhet az olvasó: a vendéglőbe, ahol korábban dolgozott „[a] városban tomboló, rettenetes aszályban megszomjazó emberek be-betértek egy borsos áron mért pohár vízre”.²³ A környezet leírása a szerb szerző művének keretén belül maradván már-már világvéGINEK hat, ám a mai, szűk húsz évvel későbbi olvasó számára már kevésbé: „Az öreg fák lombcsúcsa megperzselődött. Ami csak zöld volt, sárga lett. [...] Nem volt árnyék, eltűntek a dús lombú erdők, így aztán az északi szél szinte betemette homokkal a várost.”²⁴ Noha Krstić nem tesz konkrét utalást a magyar szabadkai szerző, Kosztolányi Dezső Szabadka–Sárszeg-képére, láthatóan a város leírásában ő is működési ugyanazokat a valóságalapú jegyeket, amelyeket Kosztolányi.

Boško Krstić műve alatt a Mlaka története hasonlóképp bújik meg, mint a kisregényben szereplő város alatt: az egykori folyóhoz fűződő viszonyokon keresztül kapnak jellemzést a szereplők, s ugyanakképp

22 *Uo.*, 72.

23 *Uo.*, 9–10.

24 *Uo.*, 12.

értelmeződik a város működése is. A lakosok bizonyos köre azt rebesgeti, a Mlaka soha nem is létezett, csak kitalálták, vagy esetleg mérgező vízü volt és szándékosan temették be. Míg Lovas Ildikó részletesebben is bemutatott, *Szeráfi történet* című novellájában a megfigyelés eredményeként létrejövő írás révén rekonstruálódik a város és történelme, addig Krstić kisregényében az élőszóbeli közlés, a legenda tölti be ugyanezt a funkciót. A *Vízöntő* Jan mellett másik meghatározó szereplője „az öreg”, aki a régi idők tanújaként lép fel. „Tudjátok-e, emberek, ti, akik a vizet várjátok, hogy valamikor tengerfenék volt ez, amin álltok?! A vízben vártok a vízre, várjátok az egy liter vizet a tengernyi nedűben.” Krstić fordítójának, Varga Piroskának az az érdeme, ahogy a kisregény keretein belül az aszály és a viszály szavakat egymásra rímelteti, a víz hiánya ugyanis a város lakóit érthetően különösen frusztrálttá és egyre feszültebbé teszi. „A legélénkebb vita hevében két férfi lépett az öreghez, azt állították, hogy a vízügyi hivatalból jöttek, érthetően és hangosan közölték vele, hogy éppen az ő tanácsára van szükségük, majd kétoldalról karon fogták és elvezették. Az öreget nem látták többé, és az emberek sem beszéltek ezután arról, hogy folyó meg tenger van alattuk.”²⁵ A *Vízöntő* – lássuk be: csekély – cselekménye csakis egy pontosan megrajzolt társadalmi tabló előtt érvényesülhet, azt pedig precízen kidolgozta Krstić. Hasonlóan Kosztolányi és Lovas műveivel, a szerb szerző alkotásában is a Szabadkáról mintázott város és lakói kölcsönösen alapjaiban meghatározzák egymást.

Szabadka és Palics egykori (folyó)vízbőségének tanúja egyrészt maga a Palicsi-tó, másrészt pedig az olyan művek, mint a most elemzett. A szabadkai–palicsi víz- és tengertörténet igen gazdag, nemzeti irodalmi határokon átívelő – az említettekén túl Tolnai Ottó több szövege is, például *A tengeri kagyló* című kisregénye is idekapcsolható. Ebben a tanulmányban a Szabadkához kötődő, Kosztolányi Dezső által megalapozott kép árnyalására igyekeztem példákat hozni egy olyan történelmi tény felelevenítése révén, miszerint a poros bácskai városnak, Szabadkának – többek között 18. századi térképek tanúsága szerint – valaha volt egy Mlaka nevű folyója, amely egy egykori tengerből maradt vissza, és ennek maradványa lehet a Palicsi-tó is. A vajdasági magyar irodalom tengerhiánya innen nézve nem is csak az Adriára, a Jugoszlávia szétesésével más államhoz került tengerpartra vonatkozó

nosztalgiában fejeződhet ki, hanem egy régi történelmi idő, a múlt felidézése révén is.

A tengerek néha eltűnnek – kezdte kényelmesen magyarázatát az öreg. – Nem tudni, miért: elfolynak, és iszonyú szárazságot hagynak maguk után, a víz pedig felbukkan valahol másutt, és városokat temet maga alá. De senki se tudja előre, mikor tűnik el, mikor önt ki valakit, és hogy esetleg mikor tér vissza ismét.²⁶

26 *Uo.*, 31.